

WAR POETRY - IDENTITARIAN ISSUES IN THE POEMS WRITTEN ON THE BATTLEFIELD BY ROMANIAN PEASANT SOLDIERS FIGHTING FOR THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY

Valentin TRIFESCU

"Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Traditional poetry gave Romanian peasant soldiers from the Austro-Hungarian army the opportunity to make a communicational puzzle that brought together highly expressive, ideatic and imagistic known folk verse – thus sparing them of describing their feelings via a different genre (such as prose) they were not familiar with or had previously worked on.

Keywords: traditional poetry, collective identities, First World War, myth, Austria-Hungary.

Pentru Anca Elisabeta Tatay

„[...] Lângă cortu-i, unul dintre fiii falnicului domn
Sta zâmbind de-o amintire, pe genunchi scriind o carte,
S-o trimită dragei sale, de la Argeș mai departe:
«De din vale de Rovine
Grăim, Doamnă, către tine,
Nu din gură, ci din carte,
Căci ne ești așa departe [...]»”
Mihai Eminescu, *Scrisoarea III* (1881)

Introducere

Cunoașterea stării de spirit și a realităților care au fost trăite de către soldații români participanți la Marele Război, în cadrul armatei austro-ungare, a fost mai degrabă influențată de istoriografiile paralele ale „Statelor succesoare”, care au impus o grilă de lectură națională / naționalistă a trecutului, emisă întotdeauna de la Centru. Vocea participanților direcți la evenimente a fost de cele mai multe ori puțin cunoscută – ea fiind acoperită de discursul istoriei oficiale – ori interpretată parțial și tendențios. În același timp, perspectiva asupra realităților trecute a fost monopolizată de mărturiile intelectualilor (ofițeri și nu soldați de rând) publicate încă din timpul războiului, care au avut o puternică semnificație propagandistică, sau de mărturiile apărute imediat după război, în care, datorită faptului că de această dată erau scrise din tabăra învingătorilor, au fost făcute critici dure la adresa monarhia habsburgică¹.

¹ Jean-Noël Grandhomme, *Les Paysans Roumains sous l'uniforme hongrois en 1914. Lecture critique des souvenirs d'Octavian Tăslăuanu, Trois mois de campagne en Galicie*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2,

Există nenumărate paliere de înțelegere a mărturiilor lăsate de participanții români din Transilvania la Marele Război. Istoricul trebuie să țină cont în permanență de fragmentaritatea mărturiilor, de natura lor (scrisă sau orală), de genul lor (jurnal de război, memorii, scrisori, poezii sau cântece compuse în timpul desfășurării războiului), de originea socială, de convingerile ideologice sau de formația intelectuală și gradul de alfabetizare al soldaților. Trasarea unor linii directoare cu valoare de normă stă, în acest fel, întotdeauna sub semnul provizoriului și al relativității. După cum bine aprecia Jean-Noël Grandhomme, opinie pe care o împărtășim, „L’histoire des paysans roumains sous l’uniforme hongrois este nettement moins monolitique que l’ont décrite jusque-là les histoires des deux pays : ni tous traîtres en puissance, ni tous *malgré-nous* héroïques et pathétiques. L’état d’esprit des combattants roumains a considérablement varié selon les personnes, les milieux, les lieux, les moments de la guerre. Chez eux, comme chez les autres nationalités de l’Empire dualiste, y compris les Tchécoslovaques, l’irrédentisme est loin de constituer le sentiment dominant au départ »².

Mitul „bunului împărat” și sentimentul datoriei

Mitul „bunului împărat” a avut un succes masiv printre românii ardeleni. Educatorii, preoții ortodocși și greco-catolici au întreținut și promovat constant acest mit, în așa măsură încât legendele despre faptele bune pe care le-a făcut împăratul austriac românilor s-au confundat cu realitatea istorică³. Originile acestui mit coboară în epoca Luminilor și se cristalizează în jurul ideii de monarhie absolută, în care supușii au avut, la un nivel simbolic, o legătură directă și cordială cu persoana împăratului, care a devenit în acest context reprezentantul națiunii și al intereselor sale⁴. Totodată, „bunul împărat” s-a profilat în imaginarul colectiv al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina ca un personaj salvator, înzestrat cu puteri extraordinare, singurul capabil să salveze românii din „teroarea istoriei” pe care o impusese regimul de stări în care „națiunea” română „tolerată” nu avea privilegiile politice, economice, confesionale și culturale precum aveau „națiunile” reprezentate de maghiari, secui și sași⁵. Respectul față de Autoritate al țăranilor români a fost caracterizat de credința că împăratul reprezintă „suprema autoritate, după Dumnezeu”, precum și de teama – devenită aproape o psihoză istorică⁶ – față de autoritățile ungare⁷.

Prin înființarea regimentelor românești de graniță din Transilvania și Banat, în secolul al XVIII-lea, românii au avut ocazia să fie alături în mod direct de împărat și să lupte pentru interesele sale și ale imperiului. Starea militară a acestor comunități a permis emanciparea

Paris, 2004, p. 106 ; Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Editura Enciclopedică, 2004, pp. 16-17.

² Jean-Noël Grandhomme, *Les Paysans Roumains...*, p. 106.

³ Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică...*, p. 26.

⁴ Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs și reprezentare*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, 2002, p. 38.

⁵ Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj, Editura Napoca Star, 2003, pp. 29, 31.

⁶ Cf. E. M. Cioran, *Histoire et utopie*, Paris, Éditions Gallimard, 1960, p. 18.

⁷ Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial*, in „Annales Universitatis Apulensis. Historica”, 2-3, Alba Iulia, 1998-1999, pp. 203-204; Cornel Țucă, *Prizonierii români din armata austro-ungară internați în Rusia. Problemele repatrierii*, cuvânt înainte de Ion Agrigoroaie, Cluj, Editura Argonaut, 2011, pp. 29-30.

națională a românilor, deoarece ei au ieșit de sub jurisdicția administrativă a autorităților maghiare, căpătând o serie de drepturi și libertăți⁸. După cum aprecia istoricul Toader Nicoară, „[...] grație numărului lor, românii dădeau proporțional cel mai mare număr de militari pentru armata imperială. Participarea lor la toate campaniile militare ale casei de Austria va demonstra calitățile de militari ale românilor dar și loialitatea față de dinastie. [...]”⁹. Nu întâmplător, cel mai vechi jurnal de front cunoscut al unui român transilvănean a fost scris de un membru al regimentelor de graniță. Manuscrisul a fost datat grație unei cronici versificate, scrise de căpitanul Ioan Șincai la 28 mai 1794, care relatează luptele de pe Valea Rinului (din 1793 și 1794) la care a participat – de partea coaliției europene și împotriva armatelor franceze – și Regimentul II românesc de graniță-Năsăud¹⁰.

În cercurile intelectuale românești, mitizarea împăratului s-a produs concomitent cu demonizarea centrului administrativ: Budapesta. S-a întreținut în permanență ideea că „bunul împărat” îi va salva pe românii transilvăneni de la maghiarizare. Într-o statistică realizată de Sabina Fati în presa românească din Transilvania, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, aflăm că „raportul pozitiv/negativ în articolele despre împărat/politica vieneză este net favorabil Vienei. În proporție de 70% în *Gazeta Transilvaniei* și de 90% în *Telegraful român*, discursul este pro-imperial. Loialitatea față de Curtea de la Viena și respingerea clasei conducătoare de la Budapesta a accentuat însă marginalitatea elitei de limba română”¹¹. În acest context politic, cultural și atitudinal intră soldații români ardeleni în armata austro-ungară.

Pe fondul fidelității, devenite deja istorice, față de „bunul împărat” și a ostilității față de politicile de maghiarizare întreprinse de autoritățile din Transilvania și Banat, a apărut printre români o formă identitară hibridă: *austro-românismul*. Același fenomen s-a petrecut și în Bucovina¹². Cu toate că această provincie avea un regim politic mult mai bun, fiind administrată de austrieci, românii bucovineni au trebuit să se confrunte cu rivalitatea etnică și confesională a rutenilor¹³.

S-a acreditat ideea conform căreia emanciparea națională a românilor se poate face doar prin intervenția directă a împăratului de la Viena. Această credință coboară în timp în epoca Luminilor și a mai fost repusă în discuție cu ocazia tulburărilor socio-politice din 1848, când mai mulți intelectuali români din Bucovina și Transilvania au propus unirea tuturor

⁸ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1997, pp. 291-292.

⁹ *Ibidem*, p. 292.

¹⁰ Elena Mișu, *Cronica versificată de pe Rin*, în „*Librăria. Studii și cercetări de bibliologie*”, III, Tîrgu Mureș, 2004, pp. 246-247; Maria Bocșe, *Cuvânt înainte*, în Vasile Bărean, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări și glosar de Maria Bocșe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999, p. 7.

¹¹ Sabina Fati, *Transilvania – o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania (1892-1918)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2007, p. 233.

¹² Austro-românismul s-a manifestat în condițiile în care în rândul burgheziei germanofone din Bucovina s-a manifestat, la cumpăna dintre secole, opțiunea pentru o identitate națională germană, opusă cosmopolitismului Vienei. Cf. Andrei Corbea-Hoișie, *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle*, préf. Jacques le Rider, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004, pp. 102-103.

¹³ Jean-Noël Grandhomme, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918). Genèse, aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences, prolongements et perspectives*, Vincennes, SHAT, 1999, pp. 35-36.

românilor sub protecția Habsburgilor, inclusiv a celor din Valahia și Moldova¹⁴. Punctul culminant al austro-românismului a fost atins în anul 1906, când Aurel C. Popovici a publicat în germană cartea *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei Mari*, ocazie cu care a sintetizat întregul program al acestei atitudini identitare. Cu acea ocazie, intelectualul român, inspirat de modelul celui de-al Doilea Reich german, a propus o rezolvare concretă a problemei naționale a românilor din Austro-Ungaria, propunând un stat confederal în care să fie inclusă și România, în acest fel, Monarhia bicefală devenind una tricefală¹⁵. Încă o dată, Aurel C. Popovici a pus în opoziție Viena și Budapesta, pentru a anticipa cu mult spirit vizionar consecințele pe care le poate avea amânarea sau nerezolvarea problemei naționale românești: „[...] imperiul se aseamănă, ca să ne servim de expresia lui Bismarck, cu o mașină încărcată pusă la explodare, când ajunge o scânteie sau o singură mișcare greșită, pentru ca să arunce în aer supapa se siguranță.// Mai ales acesta este cazul Ungariei. De mult Ungaria a degenerat într'un gen hibrid de stat anarhic și polițist, în care nebunia naționalistă a partidului guvernamental și înalta trădare, fățiș manifestată a partidului care dictează, sărbătorește adevărate orgii”¹⁶, pentru a aprecia în continuare că „Toate popoarele leale față de Austria despre care este aici vorba, au fost și sunt în fundul inimii lor și acum leale [...]”¹⁷.

Nicolae Iorga a încercat o definiție (cu o notă malițioasă), încă din 1915, a mitului „bunului împărat” din imaginarul colectiv al românilor din dubla monarhie. Cu acea ocazie, istoricul bucureștean a scos în evidență limitele practice ale mitului precum și complicitatea austro-ungară în ceea ce privește o rezolvare reală a problemei naționale a românilor¹⁸: „A fost cândva un împărat bun și niște unguri răi. Și împăratul bun, de altfel ca toți împărații buni, era gata să acorde românilor cele mai largi privilegii politice. Din nenorocire erau ungurii răi. Te întrebi dacă împăratul bun era făcut pentru Ungurii răi sau ungurii răi pentru împăratul bun. Eu cred că și una și alta [...]”¹⁹.

Cu toată ostilitatea istorică a românilor față de autoritățile ungare, după mărturia mai multor soldați, românii s-au prezentat la recrutare într-un număr mult mai mare decât cel așteptat de autorități²⁰. Pe lângă loialitatea față de împărat se manifestă printre soldații români ardeleni un acut *sentiment al datoriei*. Această trezire a conștiinței la făcut, de exemplu, pe cunoscutul filolog Sextil Pușcariu să se întoarcă de urgență acasă, din vacanța pe care o petrecea la malul Mării Negre, și să se înregistreze de bună voie, fără să primească personal ordinul de mobilizare²¹. Viitorul rector al primei universități românești din Cluj nota în memoriile sale următoarele: „Mi-am făcut repede socoteala: puteam sta în România, unde

¹⁴ *Ibidem*, p. 33.

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹⁶ Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 18.

¹⁷ *Ibidem*, p. 19.

¹⁸ Despre maghiarizarea românilor și acordul tacit dat de François-Joseph autorităților ungare în acest sens, vezi Jean-Noël Grandhomme, *Le Parti National Roumain de Transylvanie et de Hongrie (1881-1918)*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2, Paris, 2004, p. 154.

¹⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Editura Casei Școalelor, 1915, p. 19.

²⁰ Petre Din, *Mitul bunului împărat...*, p. 204; Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică...*, pp. 171-172.

²¹ Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară...*, p. 19; Cornel Țucă, *Prizonierii români...*, p. 30.

eram sigur deocamdată. Nici nu mă atrăgea să merg la război cu austriecii, eventual contra României. Războiul în sine mi se părea o monstruoasă. Totuși drumul pe care aveam să merg era clar înaintea mea. // Între toate sentimentele ce mă stăpâneau, unul singur domina: sentimentul datoriei. Orice alt raționament trebuia să înceteze din momentul când stările excepționale erau decretate [...]"²².

Anul 1916 a tulburat starea de spirit și a declanșat problema identitară a românilor din cadrul armatei austro-ungare. Intrarea României în război de partea „Antantei” și moarte împăratului Francisc Iosif I au declanșat criza loialismului românesc, care a fost amplificat și de nenumăratele tensiuni dintre soldații români și ofițerii maghiari. Începând din acest an au loc dezertări majore ale soldaților români în uniformă ungurească, care se predau de bună-voie rușilor sau care treceau Carpații și se predau autorităților române²³. Dar toate aceste atitudini nu trebuie generalizate, tot în 1916, cu aproximativ două luni înaintea morții împăratului, un prizonier român din României, ajuns în Transilvania, nota în jurnalul său următoarele: „Umiliința unui convoi de prizonieri nu se poate descrie. Și mai ales când ți-i dat să treci prin teritorii pe care le revendici! Am vrea să ținem capul sus, să fim mândri și-n cădere, precum mândri eram în avântul dreptelor noastre cuceriri. Nu tirania ungurească, nici sfidarea sașilor ne asprește această atitudine, care trăiește în sufletul nostru. Ura, disprețul și toate manifestările lor sunt firești: nu ne surprind. Ne doare însă umiliința ce vine din partea românilor. Lecția lor, în fața dușmanului de moarte, ne pleacă fruntea la pământ. Eu știu sigur ce fel de români sunt aceia care ne hulesc acum, dar ce știu soldații din convoi despre românii „loiali”? Ei știu atât: se năruie cerul când glasul românesc îi blesteamă scrâșnind: „Ardeal v-a trebuit?” „Ardeal ați găsit”²⁴, mărturie care demonstrează încă atașamentul ridicat al populației românești din Transilvania față de Imperiu.

Apar și atitudini explicite în care, încă de la începutul războiului, în 1914, sentimentul național panromânesc este mai puternic decât loialitatea față de Habsburgi. Ofițerul Octavian Tăslăuanu, care dezertează în 1915, se prezintă la încorporarea în armata austro-ungară mai repede decât era cazul, mânat și el de *sentimentul datoriei*. Cu toate acestea, el nota în memoriile sale: „În seara în care am cetit nota monarhiei adresate Serbiei, am avut clipe grele. Toată noaptea n’am închis un ochi. Îmi dădeam seama că neamul nostru a ajuns la o răspântie. Ce va face România? E oare destul de înarmată? Cum se va strecură biruitoare și prin vremurile de grea cumpănă ce vor urma? Răspunsul, la aceste întrebări, m’a chinuit toată noaptea. Simțeam că întruparea idealurilor noastre s’apropie. Evenimentele le vor face neașteptat de actuale și că numai dela puterea și înțelepciunea noastră va atârna *facta* de multă vreme visată [...]”²⁵. În cele din urmă, Octavian Tăslăuanu a trecut Carpații și s-a predat autorităților românești, încă dinainte ca acestea să intre în război, rămânând însă marcat de un profund sentiment dureros. Pe fondul unui atașament general față de împărat, atașamentul față

²² Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, pref. de Ion Bulei, București, Editura Minerva, 1978, p. 7.

²³ Liviu Maior, *România în armata habsburgică...*, p. 172.

²⁴ Ion Gr. Oprișan, *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916-1918)*, ediție îngrijită, note, studiu introductiv de Cosmin Budeancă și Valentin Orga, Cluj, Editura Argonaut, 2003, p. 88.

²⁵ Octavian C. Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, 1915, p. 13.

de Transilvania i-a lăsat ofițerului român traume în suflet, atitudine care va alimenta ulterior, în perioada interbelică, regionalismul românilor transilvăneni din cadrul României Mari. Tăslăuanu a notat următoarele trăiri, atunci când a descris momentul în care s-a hotărât să treacă granița, în Regatul României: „[...] am stat un ceas întreg uitându-mă înapoi la Ardeal. Când mă gândeam că poate n'am să-l mai văd niciodată, mi se întunecă sufletul și plângea inima din mine. Își poate oricine închipui câte a trebuit să sufăr, ca să mă hotărâsc să dezertez cu medalia împăratului pe piept, să mă despart de scumpul meu Ardeal”²⁶.

Versurile țăranilor soldați

Intellectualii românii din armata austro-ungară și-au fixat cel mai bine gândurile și sentimentele pe care le-au avut în timpul Marelui Război în texte cu caracter diaristic sau, ulterior evenimentelor, cu caracter memorialistic. Textul în proză oferea celor obișnuiți să scrie o paletă bogată de exprimare a nuanțelor și a detaliilor discursive, precum și ocazia de a argumenta solid o opinie. În schimb, marea majoritate a țăranilor alfabetizați și-a exprimat cel mai ușor trăirile în versuri, compunând nenumărate poezii scrise într-un stil naiv și frust, specific poeziei populare românești. Apelul la poezie a ușurat nevoia de a comunica a soldaților țărani, deoarece mulți dintre ei se aflau pentru prima dată în situația dificilă de a-și exprima sentimentele în scris. Poezia populară a oferit ocazia țăranilor de a compune un puzzle comunicațional în care să fie alăturate versuri cunoscute din folclor – cu o mare încărcătură expresivă, ideatică și imagistică – scutindu-i în acest fel de a-și descrie trăirile într-un alt gen (în proză) cu care nu erau familiarizați și pe care nici nu l-au exersat în prealabil. Inclusiv în scrisorile obișnuite poezia a avut un rol important, ea fiind folosită pe postul unor formule de introducere, de încheiere sau de salut²⁷.

În continuarea celor scrise mai sus, Eugenia Bârlea a constatat foarte bine faptul că: „Forma scrisorilor din vremea primului război mondial demonstrează că, pentru cea mai mare parte a populației rurale, nu era o modalitate de comunicare la îndemână. Stângăcia transpare nu numai din incapacitatea de a-și exprima nuanțat sentimentele. Universul satului tradițional era cel al cântecului. Preaplînul sufletesc, sentimentele de bucurie sau de durere, toate sentimentele omenești sunt „codificate”. Performarea genurilor folclorice potrivite fiecărei situații sufletești avea un rol cathartic. Dând glas unui cântec de dor, se realiza o stare de împăcare și așteptare liniștită. Creația populară canalizează experiența personală în tipare deja existente care lasă loc exprimării personale, căci fiecare interpretare este o nouă variantă. Rolul constrângător al tiparului solidarizează trăirea personală cu sentimentele tuturor. Când a apărut posibilitatea de a-și comunica în scris sentimentele s-au trezit în fața unei greutăți pe care au depășit-o apelând la versurile cântecelor, ele ajutând la exprimarea sentimentelor, a nuanțelor inefabile ale simțirii omenești”²⁸.

În condițiile în care cultura satului românesc a fost una eminentă orală, țăranii soldați au compus o serie de „cântece de cătănie” sau „cântece de militarie și război” care au fost transmise prin viu grai. O bună parte din aceste cântece a fost moștenită în fondul culturii

²⁶ *Ibidem*, p. 351.

²⁷ Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. II, Editura Minerva, 1983, p. 226.

²⁸ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj, Editura Argonaut, 2004, p. 253.

orale țărănești din războaiele anterioare la care au participat românii. Originea acestei specii artistice poate fi plasată în secolul al XVIII-lea, odată cu înființarea regimentelor de graniță de către austrieci²⁹. Trecerea de la cântec la poezie a fost realizată sub impactul culturii scrise. Lipsa melodiei și exprimarea în scris au avut o serie de consecințe printre care se numără dispariția refrenelor sau o mai mare libertate de a alege anumite formulări, care în această situație nu mai erau condiționate de ritmul muzicii. Originalitatea versificatorilor era dată de libertatea cu care țărani combinau versuri din cântece diferite, care să le folosească pentru a descrie o stare sufletească particulară. În aceste condiții, identificarea notei de originalitate a poetului țaran putea fi ușor realizată³⁰.

Fondul cântecelor de război, precum și fondul poeziei populare pe aceeași temă, a fost în permanență folosit și readaptat de către soldații țărani români. A fost de ajuns ca simpla înlocuirea a unor cuvinte să facă dintr-un fragment de poezie mai vechi, unul nou. În acest sens, Constantin Brăiloiu observa că în anumite poezii au fost împrumutate rânduri întregi, singurele modificări fiind reprezentate de schimbarea adversarului și a locului de desfășurare a luptelor. De exemplu: „turcul” a fost înlocuit cu „rusul” și „Bosnia” cu „Galiția”³¹. În acest fel, poezia din timpul Războaielor Balcanice a fost refolosită pentru a exprima experiența Primului Război Mondial.

Pe lângă profundul caracter oral, spontan și naiv al poeziei scrise în tranșee de țărani români din armata austro-ungară, se mai poate identifica și o „contaminare” tematică venită din mediul cult sau din „cultura oficială”. În acest sens, Constantin Brăiloiu a întâlnit în poezia soldaților „versuri ce par cunoscute și chiar unele de mult știute din culegeri tipărite”³². Se disting influențe ale poeziei lui Vasile Alecsandri (1821-1890), precum tema „ruga pentru pace” pusă în circulație încă din 1855³³. Pot fi identificate poezii compuse sub influența unor articole de ziar, care descriu anumite evenimente istorice importante, precum moartea împăratului Francisc-Iosif³⁴.

Chiar dacă cele două războaie mondiale nu au generat o nouă specie, *scrisoarea versificată*³⁵, cu siguranță începând cu anul 1914 acest fel de a comunica prin intermediul scrisului s-a impus și a cunoscut o mare utilizare printre soldații țărani³⁶. Faptul că au putut fi scrise scrisori versificate și înainte de Primul Război Mondial³⁷ a fost ilustrat de George Coșbuc (1866-1918), care a publicat în anul 1901, probabil inspirat de o poveste adevărată, poezia *O scrisoare de la Muselim-Selo*, în care a descris trăirile și dorințele unui țaran român

²⁹ Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc...*, p. 223.

³⁰ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale...*, p. 256.

³¹ Constantin Brăiloiu, *Poeziile soldatului Tomuț din războiul 1914-1918*, Societatea Compozitorilor Români, București, 1944, p. 47.

³² *Ibidem*, p. 33.

³³ *Ibidem*, pp. 23; 47.

³⁴ *Ibidem*, pp. 23-24 și nota 40.

³⁵ Ovidiu Bîrlea a apreciat că „Experiența dură a celor două războaie mondiale a generat și o nouă specie: scrisorile versificate”. Cf. Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc...*, p. 225.

³⁶ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale...*, p. 255.

³⁷ Exemplele pe care le putem da, pentru perioada dinainte de Primul Război Mondial, sunt doar din domeniul culturii burgheze deoarece încă nu am identificat mărturii scrise ale țărănilor, iar dacă acestea s-au păstrat, ele au fost transmise pe cale orală, făcând parte din fondul culturii țărănești.

participant la Războiul de Independență din 1877-1878³⁸. Abia din ultima strofă cititorul află că de fapt scrisoarea în versuri fusese scrisă de un caporal în numele soldatului țaran neștiutor de carte, care murise între timp pe câmpul de luptă, situație care ne demonstrează încă o dată faptul că țăraniile iletrizați își exprimau gândurile către cei dragi cel mai bine prin versuri, chiar și atunci când apelau la ajutorul intermediarilor care le scriau scrisorile. Sugestiv este și faptul că poetul național Mihai Eminescu (1850-1889), în cunoscuta *Scrisoarea III*, imaginează tot în versuri populare scrisoarea pe care o trimite, de pe câmpul de luptă, fiul voivodului.

Istoricul trebuie să țină seama și de cenzura la care au fost supuse scrisorile trimise de pe câmpul de luptă. Eugenia Bârlea a observat că a existat o deosebire majoră între scrisorile trimise de țărani și cele de intelectuali. Este vorba, de fapt, „[...] de diferența dintre două lumi, dintre cultura orală și cea a scrisului, dintre mentalitatea tradițională și cea modernă [...]”³⁹. Scrisorile soldaților de rând nu necesitau a fi cenzurate, fapt constatat de către un ofițer care a fost însărcinat cu această activitate⁴⁰. În mesajele trimise celor dragi de acasă nu erau exprimate date de importanță militară, nici opinii cu încărcătură națională sau politică, ci informații de ordin personal, versuri naive sau sfaturi despre cum trebuie întreținută gospodăria cât timp soldatul era plecat la război.

Există o diferență flagrantă între versurile scrise de soldații țărani români despre război și cele scrise de cunoscutul poet Octavian Goga (1881-1938), care s-a transformat într-un adevărat ideolog și lider de opinie. În 1916, înainte de intrarea României în război, poetul transilvănean a publicat un volum de poezii cu un titlu sugestiv: *Cântece fără de țară...*⁴¹. Goga a susținut ideea că românii din Transilvania luptă pentru o cauză care nu le aparține, ei fiind străini în propria lor patrie, ideea care a fost susținută mai târziu și de Petre Nemoianu, un alt intelectual român care a marcat prin ideile sale istoriografia dedicată Marelui Război⁴².

Cartea lui Octavian Goga a avut un impact rapid în cercurile intelectuale⁴³. Ea a ridicat într-o manieră deschisă și polemică problema identitară pe care a avut-o o parte a elitei românilor ardeleni, ce nu a găsit o rezolvare a chestiunii naționale nici în Austro-Ungaria și nici în România, care, prin neutralitatea ei, înșelase așteptările referitoare la proiectul de unitate națională a românilor.

În poezii ca *Fără țară* sau *Așteptare*, Octavian Goga a pus în evidență ura de secole pe care românii transilvăneni au acumulat-o împotriva ungarilor și faptul că ei nu se simt acasă în Austro-Ungaria, așteptând cu sufletul la gură ca soldații români de peste Carpați (dorobanții) să-i elibereze de sub jugul ungar; pentru ca în poeziile *Țara mea de suflet* sau *Latinitatea strigă din tranșee*, poetul să acuze România pentru neutralitatea militară și incapacitatea de ei de a înțelege momentul istoric în care se poate realiza unirea tuturor românilor⁴⁴. În poezia *Pajura cu două capete*, Austro-Ungaria a luat forma unui animal

³⁸ George Coșbuc, *O scrisoare de la Muselim-Selo*, în Idem „Cântece de vitejie” (prima ediție în 1901).

³⁹ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale...*, p. 251.

⁴⁰ L. Gabor, în *Tribuna*, II, nr. 17, 24 aprilie 1916, p. 295, apud Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale...*, p. 251.

⁴¹ Octavian Goga, *Cântece fără țară*, (prima ediție în 1916), Timișoara, Editura Helicon, 1995.

⁴² Petre Nemoianu, *Prizonier la Ruși, rob la Unguri*, București, Librăria Pavel Suru, s. a. [1934 ?], p. 6.

⁴³ Octavian C. Tăslăuanu, *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire al neamului*, I, Sighișoara, Editura Miron Neagu, s. a., capitolul „Cântece fără de țară”, p. 138, passim.

⁴⁴ Octavian Goga, *Cântece fără țară...*, pp. 6-7, 8-9, 13-14, 38-39.

monstruos și blestemat care a mutilat trupul colectiv al națiunii române din Transilvania, Goga exprimându-și dorința ca românii să fie primii care să sărbătorească la mormântul dublei monarhii⁴⁵.

În ceea ce privește lumea țărănească, raportarea la România sau la Austro-Ungaria a fost mult diferită. Deosebirile de conținut, stil și formă dintre poezia țărănească și cea cultă pot fi sesizate și în broșura publicată, încă din timpul războiului, de Augustin S. Deac, unde au fost amestecate textele unor poeți cunoscuți cu cele ale unor soldați obișnuiți⁴⁶.

Din însemnările soldații țărani reiese că aceștia au fost prea puțin interesați de subiectele politice sau naționale. Principala lor grijă a fost să depășească cu bine acea perioadă infernală a vieții lor în care au fost obligați să lupte în război departe de familie și de satul natal. Cu toate acestea, țărani au avut sentimentul că participă la un război drept, pentru apărarea patriei, a pământului strămoșesc și a împăratului⁴⁷.

Depart de anumite deziderate naționale, în poeziile soldatului Vasile Tomuț războiul a primit o semnificație religioasă, el reprezentând ocazia prin care omul trebuie să „plătească” toate păcatele sale și ale predecesorilor săi, unele versuri fiind vădit influențate de rugăciunile sau de liturgia Bisericii ortodoxe⁴⁸.

Spre deosebire de discursul despre război al intelectualilor, în cazul țăranilor nu apare invocat *sentimentul datoriei* care îi face să lupte pentru o cauză nobilă sau pentru anumite idealuri naționale. Războiul este văzut ca un eveniment rău și absurd, care i-a luat din sânul familiei și de la muncile câmpului. Apare în scrierile și în cântecele țăranilor subliniată incompatibilitatea dintre munca agricolă și lupta în război, ei precizând, cu o doză de umor, că țăranul nu a fost făcut pentru a folosi pușca, ci pentru a mânui coasa, secera și sapa⁴⁹.

Fidelitatea românilor față de împăratul de la Viena a fost cultivată pe întreg secolul al XIX-lea și prin intermediul tipăriturilor cu tiraje de masă. Într-un calendar tipărit la Buda, în 1810, apare și o poezie scrisă în stilul țărănesc în care se acreditează ideea că fidelitatea față de împărat este răsplătită de Dumnezeu⁵⁰. Într-un alt calendar tipărit la Buda, în 1817, mitul „bunului împărat” a fost completat și la nivel vizual printr-o gravură⁵¹.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 10-12.

⁴⁶ ***, *Cartea vitejilor. Cântece dela soldații de pe câmpul de luptă adunate de Augustin S. Deac, tipograf, cu un tablou (chip) al vitejilor noștri morți pentru tron și patrie*, ediția a V-a, Szamosújvár – Gherla, Editura și propr. lui A. S. Deac, 1917, passim.

⁴⁷ Emil Precup, *Dor și jale, patimi și suferințe. Poezii culese din război, aranjate și publicate pentru popor*, (prima ediție în 1920), Sibiu, Editura Imago, 1997, pp. 31, 42, 44, 47, 49, passim; Dimitrie Cioloca, *Cântece din război*, vol. II, *Dor și jale*, Caransebeș, 1916, apud Gheorghe Negustor, [Oamenii și moartea în timpul marelui război. Sentimente, atitudini și manifestări față de război](#), teză de doctorat, coord. Toader Nicoară, Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2013, p. 72.

⁴⁸ Constantin Brăiloiu, *Poeziile soldatului Tomuț...*, pp. 22-23.

⁴⁹ ***, *Cântece de cătănie. Repertoriu și marginalii la primele două ediții ale Festivalului Național al Cântecului Popular de Cătănie (1994-1995)*, Cluj, Editura Dacia, 1997, pp. 161, 215-216; Mihai Dan, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă și Ion M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008, passim; Emil Precup, *Dor și jale...*, p. 57.

⁵⁰ „...Ia ascultă ce zic eu/ Voi să mă jur și zic zău/ Stăi lângă'mpăratul tău/ Că-ți ajută Dumnezeu”. Cf. Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile...*, p. 396.

⁵¹ Ioan Cristinel Roman-Negoi, Anca Elisabeta Tatay, *The Tale of a Sick Widow. An Important Contribution to the Development of the Good Emperor's Myth in the Transylvanian Area*, in « Brukenthalia. Romanian Cultural

În cântecele de cătănie, soldații țărani întră într-un dialog direct cu împăratul, cerându-i acestuia îndurare, ajutor sau blestemându-l pentru soarta grea pe care o duc pe câmpul de luptă. Acest dialog virtual a fost întreținut și stimulat în mentalitatea țărănească de caracteristicile tipice autoritarismului domniei lui Francisc Iosif I, care a substituit de fapt un dialog real și funcțional⁵². În cântecul *Trimis-o-mpăratul carte* este prezentată situația în care tinerele fete sunt îndemnite personal de către împărat, prin intermediul unei cărți poștale, să poarte doliu și să nu mai participe la petrecerile de dans, pentru că tinerii din sat sunt plecați la război⁵³.

Relația directă dintre împărat și soldatul țaran român, personalizată de sentimentul compasiunii și al fidelității, apare foarte bine reflectată în poezia *Versul împăratului* scrisă de Vasile Tomuț din satul Botoșana (Bucovina). Versurile au fost create sub impactul emoțional al aflării veștii morții împăratului Francisc Iosif I, soldatul român empatizând cu soarta tragică a „părintelui” său. Cu multă putere expresivă, Tomuț a descris un peisaj emoțional în care tot imperiul a fost scufundat în lacrimi, femeile plângând după soldații plecați la război, iar soldații plângând după împăratul pierdut⁵⁴.

Cu toate neplăcerile pe care le-au întâmpinat soldații români din partea ofițerilor maghiari, nu sentimentul datoriei (invocat de intelectuali), ci *jurământul dat împăratului* i-a făcut pe români să lupte pentru apărarea Imperiului. În multe poezii apare invocat acest jurământ dat împăratului, care a căpătat o încărcătură religioasă, iar nerespectarea lui atrăgea inevitabil sentimentul păcatului. Românii din Austro-Ungaria au fost mândri să lupte pentru împărat, invocând în poeziile compuse originea lor glorioasă de descendenți ai romanilor, precum și trecutul militar de excepție demonstrat în cadrul regimentelor de graniță, în secolele XVIII-XIX. În același timp, soldații români au încercat să se întrecă în vitejie cu celelalte popoare ale Imperiului, pentru a demonstra împăratului că sunt cei mai buni, dar și lumii întregi că ei își merită un statut egal cu cel al maghiarilor sau al populațiilor germanice din dubla monarhie⁵⁵.

În poeziile și în cântecele țărănilor români din armata austro-ungară nu apar frământările identitare care au animat literatura cultă transilvăneană din perioada interbelică, în care „glasul datoriei” a fost sufocat și înlocuit de „glasul conștiinței naționale”⁵⁶. Personajul principal din celebrul roman *Pădurea spânzuraților* a lui Liviu Rebreanu (1885-1944) își găsește un corespondent, în istoria trăită, în persoana ofițerului Octavian Tăslăuanu, care a devenit reprezentativ pentru situația intelectualilor români din Transilvania.

History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei », 2, Sibiu, 2012, p. 35; Anca Elisabeta Tatay, *Ipostaze ale femeii în gravurile Calendarului de la Buda din 1817*, în « Transilvania », 4, 2012, Sibiu, pp. 85-86.

⁵² Doru Radosav, *Arătarea împăratului...*, pp. 35-36.

⁵³ ***, *Cântece de cătănie...*, p. 138.

⁵⁴ Constantin Brăiloiu, *Poeziile soldatului Tomuț...*, pp. 74-75.

⁵⁵ Emil Precup, *Dor și jale...*, pp. 31, 43, 49; Vasile Bărean, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări și glosar de Maria Bocșe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999, p. 27; Ion Clopoșel, *Însemnări de război. Jertfe românești în războiul neamurilor*, Arad, Editura Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1916, p. 8; Gheorghe Negustor, *Oamenii și moartea...*, 72.

⁵⁶ Imola Katalin Nagy, [Tema marelui război în literaturile ardeleni](#), in „The Proceedings of the European Integration – Between Tradition and Modernity Congress”, vol. IV, Tîrgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011, p. 41.

Din creațiile țaranilor români reiese că aceștia au fost fideli Monarhiei austro-ungare (de voie, de nevoie), conștiința lor fiind „legată” de jurământul dat împăratului. Nu întâmplător, moartea lui Francisc Iosif I a declanșat un val de dezertări din partea românilor, soldații simțindu-se, în sfârșit, eliberați față de jurământul pe care îl făcuseră *persoanei* Împăratului⁵⁷. În mentalitatea țărănească, a fi bun român și, în același timp, a fi loial împăratului nu reprezentau două atitudini incompatibile, ci, dimpotrivă, două atitudini care se completeau reciproc. Trecerea de la loialismul dinastic la cel etnic a avut și o importantă componentă religioasă, conștiința soldaților fiind eliberată de jurământului solemn dat împăratului printr-un ritual religios. În acest sens, Liviu Maior a observat că „[...] preoții militari aveau o preocupare simbolică ce semnifica sfârșitul loialismului dinastic în rândul conaționalilor lor. Oficiau zilnic un serviciu religios, prin care îi „eliberau” de jurământul depus față de împărat. De data aceasta jurau față de regele României. Era un sfârșit de drum previzibil din anii războiului. Aceleași ceremonii s-au desfășurat la cazarmile din Praga, unde se aflau aproximativ 20 000 de soldați și ofițeri români”⁵⁸. Eșecul armatei austro-ungare, ca ultim bastion funcțional al Imperiului, și evoluția generală a evenimentelor au făcut ca vechea formă de loialism să fie înlocuită cu o alta, centrată pe etnic și pe statul național⁵⁹.

Notă: *Valentin Trifescu este postdoctorand la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.*

Bibliografie:

Bărean, Vasile, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări și glosar de Maria Bocșe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999.

Bârlea, Eugenia, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj, Editura Argonaut, 2004.

Bîrlea, Ovidiu, *Foclorul românesc*, vol. II, Editura Minerva, 1983.

Brăiloiu, Constantin, *Poeziile soldatului Tomuț din războiul 1914-1918*, Societatea Compozitorilor Români, București, 1944.

Bocșe, Maria, *Cuvânt înainte*, in Vasile Bărean, *Poezie adevărată. Memorii de război (1916-1917)*, volum îngrijit cu studii, adnotări și glosar de Maria Bocșe, Dumitru Cerna, Ligia Mihaiu, Cluj, 1999.

Cioran, E. M., *Histoire et utopie*, Paris, Éditions Gallimard, 1960.

Fati, Sabina, *Transilvania – o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania (1892-1918)*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală Cluj, 2007.

Clopoțel, Ion, *Însemnări de război. Jertfe românești în războiul neamurilor*, Arad, Editura Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1916.

⁵⁷ Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică...*, p. 172.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 201.

⁵⁹ *Ibidem*, 212; Jean-Noël Grandhomme, *La Roumanie de la Triple à l'Entente (1914-1919)*, s. I., Éditions 14-18 SOTECA, 2009, pp. 36-37.

Corbea-Hoișie, Andrei, *La Bucovine. Éléments d'histoire politique et culturelle*, préf. Jacques le Rider, Paris, Institut d'Études Slaves, 2004.

Dan, Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă și Ion M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008.

Din, Petre, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj, Editura Napoca Star, 2003.

Goga, Octavian, *Cântece fără țară*, (prima ediție în 1916), Timișoara, Editura Helicon, 1995.

Grandhomme, Jean-Noël, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918). Genèse, aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences, prolongements et perspectives*, Vincennes, SHAT, 1999.

Grandhomme, Jean-Noël, *Les Paysans Roumains sous l'uniforme hongrois en 1914. Lecture critique des souvenirs d'Octavian Tăslăuanu, Trois mois de campagne en Galicie*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2.

Grandhomme, Jean-Noël, *Le Parti National Roumain de Transylvanie et de Hongrie (1881-1918)*, in « Études Danubiennes », XX, 1-2, Paris, 2004.

Grandhomme, Jean-Noël, *La Roumanie de la Triplice à l'Entente (1914-1919)*, s. 1., Éditions 14-18 SOTECA, 2009.

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Editura Casei Școalelor, 1915.

Maior, Liviu, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Mihu, Elena, *Cronica versificată de pe Rin*, in „Libraria. Studii și cercetări de bibliologie”, III, Tîrgu Mureș, 2004.

Nagy Imola Katalin, [Tema marelui război în literaturile ardelene](#), in „The Proceedings of the European Integration – Between Tradition and Modernity Congress”, vol. IV, Tîrgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011.

Negustor, Gheorghe, [Oamenii și moartea în timpul marelui război. Sentimente, atitudini și manifestări față de război](#), teză de doctorat, coord. Toader Nicoară, Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2013.

Nemoianu, Petre, *Prizonier la Ruși, rob la Unguri*, București, Librăria Pavel Suru, s. a. [1934 ?]

Nicoară, Toader, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1997.

Oprîșan, Ion Gr., *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916-1918)*, ediție îngrijită, note, studiu introductiv de Cosmin Budeancă și Valentin Orga, Cluj, Editura Argonaut, 2003.

Precup, Emil, *Dor și jale, patimi și suferințe. Poezii culese din război, aranjate și publicate pentru popor*, (prima ediție în 1920), Sibiu, Editura Imago, 1997.

Popovici, Aurel C., *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939.

Pușcariu, Sextil, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, pref. de Ion Bulei, București, Editura Minerva, 1978.

Radosav, Doru, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs și reprezentare*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, 2002.

Roman-Negoi, Ioan Cristinel; Tatay, Anca Elisabeta, *The Tale of a Sick Widow. An Important Contribution to the Development of the Good Emperor's Myth in the Transylvanian Area*, in « Brukenthalia. Romanian Cultural History Review. Supplement of Brukenthal. Acta Musei », 2, Sibiu, 2012.

Șerban, Ioan I., *Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial*, in „Annales Universitatis Apulensis. Historica”, 2-3, Alba Iulia, 1998-1999.

Tatay, Anca Elisabeta, *Ipostaze ale femeii în gravurile Calendarului de la Buda din 1817*, in « Transilvania », 4, Sibiu, 2012.

Tăslăuanu, Octavian C., *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire al neamului*, I, Sighișoara, Editura Miron Neagu, s. a.

Tăslăuanu, Octavian C., *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, 1915.

Țucă, Cornel, *Prizonierii români din armata austro-ungară internați în Rusia. Problemele repatrierii*, cuvânt înainte de Ion Agrigoroaie, Cluj, Editura Argonaut, 2011.

***, *Cartea vitejilor. Cântece dela soldații de pe câmpul de luptă adunate de Augustin S. Deac, tipograf, cu un tablou (chip) al vitejilor noștri morți pentru tron și patrie*, ediția a V-a, Szamosújvár – Gherla, Editura și propr. lui A. S. Deac, 1917.

***, *Cântece de cătănie. Repertoriu și marginalii la primele două ediții ale Festivalului Național al Cântecului Popular de Cătănie (1994-1995)*, Cluj, Editura Dacia, 1997.